

Просты сказ

Двухсастаўныя сказы: будова, значэнне, ужыванне

85. Якія члены сказа складаюць яго граматычную аснову? Якія бываюць сказы па колькасці граматычных асноў? Запішыце прыклады простых і складаных сказаў і падкрэсліце ў кожным граматычную аснову.

86. Дакажыце, што наступныя выказванні з'яўляюцца сказамі. Якія прыметы сказаў яны маюць?

1. Маладзёк да бярэзінкі туліцца, маладзенькія зоркі пасе.
2. І калі ж мы самімі сабою будзем крочыць узнёсла і жыць?
3. Святло ў сабе не патушы: дбай аб душы! (*М. Пазнякоў*).

§ 11. Сказ як сінтаксічная адзінка

Сказ — гэта асноўная адзінка сінтаксісу, сродак фарміравання, выражэння і паведамлення думкі, перадачы эмоцый і волевыяўлення.

Асноўнае прызначэнне сказа — паведамленне пра факты рэчаіснасці.

Сказ характарызуецца **інтанацыйнай і сэнсавай завершанасцю**. Словы ў сказе звязаны не толькі па сэнсе і інтанацыйна, але і граматычна з дапамогай канчаткаў, службовых часцін мовы, парадку слоў, паўз, якія на пісьме перадаюцца знакамі прыпынку.

Сказ мае **граматычную аснову**, якая звычайна складаецца з двух галоўных членаў — дзейніка і выказніка: *Над лозамі расцілаўся бялявы туман*. Граматычная аснова — туман расцілаўся.

Граматычная аснова можа складацца з аднаго члена сказа — дзейніка або выказніка: *Раніца*. Світае.

Па колькасці граматычных асноў сказы бываюць **простыя і складаныя**.

Простыя сказы ў сваім складзе маюць адну граматычную аснову, у іх выражаецца адна закончаная думка: *У густым алешніку заспяваў салавей* (Я. Колас). У складаным — дзве і болей: Шумелі лясы, і крыніцы бруліся чыстай вадой (М. Калачынскі).

Па мэце выказвання сказы дзеляцца на **а п а в я д а л ь н ы я**, **п ы т а л ь н ы я** і **п а б у д ж а л ь н ы я**.

Апавядальныя сказы змяшчаюць у сабе паведамленне пра факты з’явы, падзеі ці апісваюць іх: Лес супакойвае, разганяе трывогу (І. Шамякін).

Пытальныя сказы заключаюць у сабе пытанне: *Хто там жніўную песню пяе?* (П. Броўка).

Пабуджальныя сказы выражаюць пабуджэнне да выканання дзеяння (просьбу, загад, парад, запрашэнне, пажаданне): *Слава рупным рукамі чалавека!* (К. Кірэенка). *Садзіце лясы! Садзіце лясы ва ўсе гадавіны, прыгоды, часы!* (М. Танк).

Сказы, у якіх паведамленне, пабуджэнне ці пытанне набываюць ўрачыстае ці эмацыянальнае гучанне, называюцца **клічнымі**: *І хіба можна ўстрымацца, у час касьбы не пакупацца?! (Я. Колас). Эх, лес! Колькі чаго давялося бачыць яму на сваім вяку!* (Я. Колас).

Каб правільна вызначыць межы сказаў, неабходна ўмець знаходзіць граматычную аснову і адрозніваць інтанацыю сказа.

87. Прачытайце наступны матэрыял. Ці зразумела тое, што напісана? Чаму? Што трэба зрабіць, каб атрымаўся тэкст? Вызначце межы сказаў. Спішыце, расстаўляючы знакі прыпынку. Не забывайцеся пра абзацы: новая мікратэма запісваецца з чырвонага радка.

На Беларусі жывуць не толькі беларусы дзеці розных народаў знаходзілі тут свой прытулак і спакон веку павялося што ўсе жылі

мірна паважалі адзін аднаго разам баранілі гэту зямлю ад нападнікаў многія вёскі на нашай зямлі маюць назвы Татары або Татарскія беларускія татары змагаліся разам з беларусамі пад Грунвальдам супраць крыжакоў старажытныя кнігі нашых татараў, кітабы*, напісаны арабскімі літарамі але на беларускай мове славіліся людзі з гэтага народа як добрыя майстры працавітыя і сумленныя было такое паселішча і ў нашых мясцінах побач аддзеленыя невялікай паласой лесу стаялі дзве вёскі — беларуская і татарская жыхары іх сябравалі размаўлялі на адной мове бралі вадзю з адной ракі моладзь разам ладзіла пагулянку адзінае раней не было такога каб браліся шлюбам хто звяртаецца да Бога па-рознаму (Л. Рублеўская).

88. Прачытайце сказы. Ахарактарызуйце іх па мэце выказвання.

1. Ці чыталі вы філасофскія казкі Алены Масла?

2. Казка «Меч у магіле, альбо Кадзіла сармацкае» раскрывае тэму патрыятызму, годнасці роду, цвёрдасці духу, адказнасці за свае ўчынкі.

3. Абавязкова прачытайце кнігу Людмілы Рублеўскай «Карона на дне віра, альбо Казкі з хутара Юстыны».

Яркая эмацыянальная афарбоўка клічных сказаў спрыяе актыўнаму выкарыстанню іх у мове мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Гэтыя сказы характэрныя таксама і для гутарковай мовы.

89. Прачытайце тэкст. Назавіце пабуджальныя сказы, растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

У аэрапорце^а, ідучы на багажны дагляд^{сл} і рэгістрацыю, Анжэла на пытанне Лізы: «Што табе пажадаць на развітанне?» — весела адказала:

— Дык ні пуху ні пер'я!

— К чорту!

— Чакай мяне... Праз год на летнія канікулы прылячу ў госці... — выгукнула^с наўздагон Анжэле Ліза (Я. Хвалеі).

Назовіце фразеалагізмы, растлумачце іх значэнне і ролю ў тэксце.

90. Прачытайце тэкст. Ахарактарызуйце сказы па мэце выказвання і інтанацыі. Падрыхтуйцеся да чытання тэксту па ролях.

Здалёк ужо быў чутны тупат каня, што бег праз лес.

— Пароль?

— З надзеяй альбо насуперак надзеі!

На паляне з’явіўся малады яздок на загнаным кані, а ў самога пот каціўся па твары. Поўдзень смажыў яго спякотай. Некалькі галасоў прыязна выгукнулі:

— Калісь! Пан Калікст! Як маешся?

Але ён не меў часу на павітанні. Саскочыў з каня.

— Дзе кіраўнік? Вядзіце да яго! Хутчэй!

Па паляне паспешна ішоў, не зважаючы на ганца, стройны юнак у сіняй шапцы на залацістых валасах (*Э. Ажэшка. Пераклад А. Бутэвіча*).

● Спішыце, абазначаючы дзвюма рыскамі (//) межы вядомага і новага (сэнсавага цэнтра сказа).

● Падкрэсліце граматычныя асновы сказаў. У якіх членах сказа заключаецца вядомае і новае?

91. Прачытайце тэкст. Выпішыце апавядальны, пыталыны, пабуджальны сказы; клічны сказ. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў канцы сказаў.

Здрада

Метро.

Падземны пераход...

Каля падсобкі нейчы кот...

Не, памыліўся, мабыць, трошкі:

Тры колеры — прыкмета кошкі...

Даўно, шмат дзён яна сядзіць

Каля прачыненых^п дзвярэй

І ўсё прыжмурана^п глядзіць

На ногі тысячаў людзей,

Нібы чакае ўсё кагосьці,

Нібы ва ўсіх, ва ўсіх пытае:

Дзе дзелася жанчына тая,

Што да ката насіла «ў госці»?

Назад, дадому ж, не занесла,

Бо дома, бачыце, так цесна,
Пусціла кошку ў пераходзе,
Дзе тлуму больш, дзе людзі ходзяць.
Сама ж як хвосцікам накрылася,
Умомант знікла, растварылася...
А кошка тоўстая сядзіць,
І на людзей глядзіць, глядзіць,
За тварамі людскімі сочыць,
Сустрэць жанчыну тую хоча,
Каб зазірнуць пытальяна ў вочы:
«Ну хіба ёсць мая віна,
Што скоро буду не адна?»

З дзвярэй выглядвае кабета:
— Ты плюнь, гарушка, на заразу!
Во гэткія ў раддоме зразу
Зракаюцца і сваіх дзетак.
Скарае Бог яе за гэта.
Хадзі хоць душу пажыві^т,
Дам хлеба, дам і малачка,
А як захочаш — пажыві^т,
Мо будзеш лепшай, чым дачка,
Але нікому ні мур-мур,
Што я тут днюю і начую...
Акна няма... Бетон, мармур...
Труна каменная...
Не чую,
Што ў пераходзе, хоць з гармат
Страляй ці бі ў якія звоны... —
Сцягла з сябе камзол-халат,
Што быў мо некалі чырвоны,
І кошку гэткаю апраткай
Захутала, нібы дзіцятка.
Як несла — да грудзей туліла,
Шаптала штосьці ёй чуліва,
А потым і слязу пусціла:
— Выгнанніца ж і я таксама...